

ALVARLI EFE MUHAMMED LÜTFİ DİVANİ'NDA GÖNÜLE DAİR*

*Mahmut KAPLAN***

ÖZET

Gönül, klasik Türk şiirinde, tasavvuf edebiyatında, âşık ve anonim Türk edebiyatında en çok geçen kelime ve kavramlardan biridir. Özellikle tasavvuf şiirinde bu mefhum daha sık kullanılır. Gönül karşılığı olarak şiirimizde sine, dil, fuad kelimeleri de çok sık kullanılır. İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, dil; yürekte var olduğu kabul edilen sevgi, düşünme, anma, istek ve hatır gibi duygu kaynağı; yüreğin manevî gücü, arzu; istek; insanın akıl üstü bilgiye ulaşma gücü ya da bu tür bilgilerin insanda doğduğu, dünya nimetleri ve geçici isteklerin bağından kurtulan sâfide Allah'ın tecelli ettiği ve Allah'la ilgili bilgilerin geldiği yer; insandaki irfan odağı; insanın aşk ve güzellik konusunda önüne geçemediği iç kuvveti; zevk, haz ve elemelerinin merkezidir. Alvarlı Efe Muhammed Lutfi Divanı'nda gönül mefhumunu çok sık kullanır. O, gönlü türlü varlık ve kavramlara benzeterek anlatır; gözler önünde canlandırmaya çalışır. Bu makalede yirminci yüzyıl başlarında yaşayan mutasavvıf şair Alvarlı Efe olarak tanınan Muhammed Lutfi Efendi'nin divanında gönül mefhumunu nasıl ve hangi anlamlarda kullandığı, nelere benzetildiği gibi hususlar üzerinde durulacak, geleneğin takipçisi bir mutasavvıf şair tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışma giriş, gönül ve Allah, gönlün benzetildiği varlıklar, gönlün tasfiyesi, gönlün halleri, gönlün afetleri ve ona varmak gibi başlıklar şeklinde düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alvarlı Efe, gönül, Lutfi, tasavvuf, ârif, irfan

* Bu makale, Süleyman Şah Üniversitesi tarafından 13-14 Ekim 2014'te düzenlenen Uluslararası Türk Kültürü Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Prof. Dr. Fatih Üniversitesi, Fen edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: mahmutkaplan53@gmail.com

HEART IN THE DIVAN OF ALVARLI EFE MUHAMMED LUTFÎ

STRUCTURED ABSTRACT

Heart is one of the commonly used word and concepts in classical Turkish poems, sufi literature, Turkish literature of minstrel and anonymous. This notion is especially used common in sufi literature. Instead of the word heart, the words bosom, tongue and soul are used as the synonyms in sufi literature. The heart, bosom, tongue which is regarded as the source of faith, love and hate, all good and bad feelings and also the moral part; is the source of emotions such as love, thinking, remembering, wishes and respect which are accepted to be in the heart. Heart is the moral part of breast, demand; wishes; the power of human to reach super rational information or the place such information was born. The heart is the place where, the mystic of wealth and temporary wishes are ignored, God appears and information about God reveals. Heart is the center of culture of human; internal power of human love and beauty; desire, pleasure and pains. The heart belongs to God. God is pleased that the heart he granted to human has his love. The heart has an important role as the place of communication between God and human. Human shall be full of God love that created human from nothing and there shall be no other love instead of love for God. Lutfi Efendi declares this reality as the following with the words coming from deep of his heart. The concept of heart is often used in Divan of Alvarlı Efe Muhammed Lutfi. He describes heart by comparing it with various creatures and concepts; he tries to imagine it. In this article, it is pointed out that how and the way that Muhammed Lutfi Efendi who, is known as the sufi poet Alvarlı Efe and has lived in the beginning of twentieth century, uses the concept of heart and how he compares the concept of heart.

It will be tried to analyze in this article that how the mystery thing called as the heart is understood, realized and evaluated by a sufi poet who is the follower of sufi poetry tradition. Sources agree the heart as a holy gift which includes the secret of creation of universe in. Love is the reason for creation of universe; heart is the place where love is grown up. It will not be exaggerated if we claim that sufi literature is focused on the heart and purifying it. Divans of sufi poets are full of poems about heart. In order to understand the subject of heart in the poems of Alvarlı Efe Muhammed Lutfi, you shall be aware of the thoughts of sufi poets who lived before him. That is why, feelings and thoughts of poets such as Mevlanâ Celaleddin-i Rûmî, Yunus Emre, Âşık Paşa, Hacı Bayram Veli, Eşrefoğlu Rûmî, Kemal Ümmî, Dede Ömer Rûşenî, Aziz Mahmud Hüdâyî, Erzurumlu İbrahim Hakkı have been transferred.

The article consists six sections after the input: both divan of poet and other sources are put into account while processing Heart-God relationship. Muhammed Lutfi transferred his thoughts and feelings by comparing heart with other creatures in his poems. We tried to define these creatures one by one in this article and mention about them under the title of "Creatures that Compared with the Heart". Under the title of Characteristics of Heart, Alvarlı's thoughts and the reason and things that he compared heart with is focused by arranging sub-titles such as

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

mirror, reflection, culture school, rosary, rose garden, flower garden, home/residence/family, doorman, pearl, coral, wreck, treasure of mystery, sea, bird, place of love, heaven. Advices and warnings of Muhammed Lutfi Efendi on purification subject which is the main reason of Sufism in purification of heart have been analyzed in the following titles: Advance, fate, vicious, rapt, hussy, wildness, illness, trouble/problem, abroad. Heart disasters are analyzed with the following titles in section five: devastating heart, negligence, loving the earth. Advices and warnings given by Lutfi Efendi for the way of heart traveler to reach God have been pointed out in the last main title To Reach Him, subjects of heart and generosity, Joseph of heart, the guest in the heart, surprise, meeting have also been emphasized. Poet's position in the tradition he follows have been tried to detected by showing Lutfi's opinion and thoughts with the samples acquired from the divan. Various related artifacts, dictionary and articles have been used while defining concepts. Subjects are dealt in detail as much as possible. In the result section of our study, data acquired by our inspections is evaluated. According to Alvarlı, meeting place, time, unification and mentioning of sufi is mentioning. Traveler enjoys the mentioning in the place, completes spiritual travel under the supervision of guide and meets the God in a way. Heart is a pub including holy wine in it. He enjoys with the rage of this love, honoring with different manifestation. Traveler struggles for a drop from sea of love to his heart. According to him, because a single drop of holy love is forever, it is much more than seas. Having a single drop of this sea is much more valuable than the world and the things in it. In order to achieve this drop, he shall be full of light of culture. Alvarlı Efe has tried to be a pathfinder for this way of heart as much as possible.

Alvarlı Efe Muhammed Lutfi has told the puzzle called heart in the tradition of Turkish sufi poetry, remarked his own travel without exaggerated and wrong expressions and within the frame of holy book and circumcision and has his prominent place as an absolute guide in literature history.

Result: Muhammed Lutfi has remarked his opinion about heart and the way how the heart shall be understood within the limits of poetry language and guided travelers by using clear and definite genre while telling the stages of moral travel. He remarked his sufistic thoughts by comparing the heart with different creatures. It is remarkable that he used comparisons such as "culture school" and "doorman" while defining the heart. Other comparisons such as mirror, reflection, culture school, rosary, rose garden, flower garden, home, sea, place of love can be regarded as a result of the joint concept of sufi poetry.

Emphasized points by poet for purification of the heart, to be honored for manifestation are notably fear of God, purification and mentioning. According to Alvarlı, a heart with fear of god is purified; gets ready for manifestation by lamenting mentioning, worshipping and tears.

Heart is a changeable specification. By considering this situation, Alvarlı has detected heart differentiations as prosperity, manifestation, vicious, rapturousness, shining, lunacy and has defined various moral troubles he had during the travel with the words illness, abroad. According to Lutfi Efendi, heart reaches maturity by transforming during

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

its internal travel. One of the important conditions that Alvarlı warns travelers is disasters of heart. Demolishing heart, negligence, love of world are the illnesses to be avoided.

Heart maintains its moral travel by obeying conditions and advices and meets the objective if it is successful enough. Meeting place, time, unification and mentioning of sufi is mentioning. Traveler enjoys the mentioning in the place, completes spiritual travel under the supervision of guide and meets the God in a way.

Alvarlı Efe Muhammed Lutfi has told the puzzle called heart in the tradition of Turkish sufi poetry, remarked his own travel without exaggerated and wrong expressions and within the frame of holy book and circumcision and has his prominent place as an absolute guide in literature history. Center concept is the heart in poet's divan. Heart is important because it is the place where holy manifestation is emphasized. Alvarlı, has remarked his expressions in clear and definite manner within the tradition created by previous poets from him, made important contributions to our sufi literature by maintaining sufi poetry tradition.

Key Words: Alvarlı Efe, heart, Lutfi, sufism, wise, culture

Giriş

Gönül, Klasik Türk şiirinde en çok geçen kelimelerden biridir. Bu kelimenin yeri ve değeri üzerine konuşabilmek için ne mânâyâ geldiği konusuna eğilmek gerekir. Lügatler gönül/dil kelimesini, “ ‘Dil’ kelimesi gönül ile yürek mânâsında müşterek iseler de yürek çam fıstığı kozalağı şeklinde bedene nispeti olan et parçasıdır ki göğsün sol tarafındadır. Gönül bunun mânevî cihetidir. Gönül ile yüreğin ayrıldığı noktalar bellidir: Bu çam kozalağı biçimindeki suret, gönül değildir, belki bu, gönül dudusunun kafesidir.” (Şükun, 1996: 919), “1. İman, sevgi ve nefretin, iyi ve kötü bütün duyguların kaynağı olduğu kabul edilen kalbin mânevî yönü, yürek, dil. 2. Tasavvuf. Cenab-ı Hakk’ın insanda tecelli ettiği yer, tasavvufî aşkın kaynağı.” (Ayverdi, 2008: 1088); “1. Yürek. 2. Yürekte var olduğu kabul edilen sevgi, düşünme, anma, istek ve hatır gibi duygu kaynağı. 3. Yüreğin manevî gücü; iç. 4. Mecaz. Arzu; istek. 5. Vicdan. 6. Mecaz, aşk. 7. Tasavvuf. İnsanın akıl üstü bilgiye ulaşma gücü ya da bu tür bilgilerin insanda doğduğu; dünya nimetleri ve geçici isteklerin bağından kurtulan sâfide Allah’ın tecelli ettiği ve Allah’la ilgili bilgilerin geldiği yer.” (Çağbayır, 2007: 1750); “Aşkın arzu, istek, daha doğrusu aşk ve güzellik konusunda önüne geçemediği iç kuvvetidir. Zevk, haz ve elemelerinin menbaı, merkezidir. Ekseriya, insanın hayat unsuru olup ve uzviyeti ayakta tutan can mefhumu ile birlikte görülür. Ve aşk, âşık söz konusu olduğu zaman hemen daima bulunur. Bazen de teşhis edilerek aşkın yerine ikame edilir. Ya da âşık, onunla ayrı bir şahısmış gibi konuşur, sohbet eder, dertleşir, tavsiyelerde bulunur, hiçbir zaman tesiri görülmemekle birlikte nasihat eder.” (Tolasa, 1973: 321); “Aşk duygusunun ve neticelerinin ortaya çıktığı bir merkez olarak kabul edilir. Âşığın ayrılmaz bir parçası olan aşkın kaynağı olduğu gibi, sevgilinin âşığa karşı takındığı olumsuz tavrın neticelerinin görüldüğü mekân olarak da dikkati çeker. Sînenin içinde bulunduğu tasavvur edilir ve çoğu zaman beyitlerde beraber zikredildiği can ile beraber, âşığın çektiği sıkıntıların sebebi olarak karşımıza çıkar. Âşık çoğu zaman ona söz dinletemez. Kimi zaman söz dinlemeyen bir çocuk, kimi zaman kafesinden uçan kuştur. Teşhis ve intak sanatı yoluyla şahıslastırılan gönül âşığın dert ortağıdır. Sevgilinin her türlü cevri ü cefasının yoğunlaştığı ve acısının hissedildiği bir merkez olarak dikkati çeken gönül, sevgili tarafından feth edilmesi gereken bir ülke ve şehir olarak düşünülür.” (Sefercioğlu, 2001: 269-270); “Âşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu ona daha da

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

önemli bir yer hazırlar. Gönül bir hitap yeridir. Âşık gönlüyle konuşur, dertleşir. Gönül bir kuştur. Gam ve kederle beslenir. Sevgilinin hayaliyle mutlu olur, nazıyla kendinden geçer. Ağyâra asla tahammülü yoktur. Sevgilisinden ümidini asla yitirmez. O aşkın yağmasına uğramış, sevgilideki güzellikler ile darmadağın olmuştur. Bu yüzden perişandır, dertlidir, hayrândır, bîçâredir, harâptır, sergeştedir, şikestedir, kararı yoktur vs.; dil ve kalp olarak ele alındığında kelime oyunları ile anlatılır ve bazı terkipler kurar. Siyeh-dil, dest-i dil, çeşm-i dil, dūd-u dil." (Pala, 2004: 168); "Dil, derun. Divân ile halk şiir ve nesrinde aşkın belirdiği (tecellî ettiği) yer. Yaygın bir inanışa göre göğüs kafesinin içinde kalb, kalbin içerisinde gönül, gönlün ortasında da kara bir nokta vardır. Aşkın belirdiği yer Süveydâ ve sevdâ (habbetü's-sevdâ) adları verilen bu noktadır. Aşkın (sevginin) vatani ve mekânı, mana âleminin ölümsüzdür." (Zavotçu, 2006:171); "kalpte var olduğu kabul edilen duygu kaynağının adıdır." (Çetindağ, 2009: 372) gibi ifadelerle târif ederler.

Gönül, kâinatın yaratılış sırrını içinde barındıran bir ilahî hediyedir. Evrenin yaratılış sebebi muhabbet; muhabbetin neşv ü nemâ bulduğu yer gönüldür. Tasavvuf edebiyatımız, gönül ve gönlün arınması üzerinde kurgulanmış, desek abartmış olmayız.

Mutasavvıf şairlerin divanları gönlü anlatan şiirlerle doludur. Alvarlı Lutfî'nin şiirlerinde gönül konusunu anlayabilmek için kendisinden önce yaşayan mutasavvıf şairlerin düşüncelerini bilmek yararlı olur. Bu cümleden olarak bazı şairlerin düşüncelerini, kısa örneklerle sunmaya çalışacağız:

Mevlanâ Celaleddin-i Rûmî'nin (1207-1273) Mesnevî-i Manevî'si adeta bir gönül destanıdır. Her cildinde gönül denen sırlar yumağının çözülüşü ile ilgili beyitler vardır: "C.I. b.725. Gönül, seni, gönül ehlinin diyarına; ten, seni su ve çamur hapsine çeker. (İzbudak, 2011:80) 1017. Gönül katresine bir inci düştü ki o inci denizlere; feleklere bile verilmemiştir. (İzbudak, 2011: 100) C.I. b.1028 Gönülden sözsüz, işaretli, yazısız yüz bimlerce tercüman zuhur eder. (İzbudak, 2011: 101) C.I. b.1479. Gönül, Tanrı sırları dağarcığını açarsa can, arşa doğru süratle koşar gider. (İzbudak, 2011: 130) C.II.b.72. Gönül aynası saf ve pak bir hale gelince sudan, topraktan hariç suretler görürsün. (İzbudak, 2011: 19) C.II.2063. Gönül aynası sâf olmalı ki orada çirkin suratı güzel surattan ayırt edebilsin", (İzbudak, 2011: 140) C.II. b.3111. Herkesin secdegâhı olan velilerin gönül mescitlerinde Tanrı vardır. (İzbudak, 2011: 205) C.III. b.515. Dostlar, gönül, emindir, huzur yeridir. Orada kaynaklar, gül bahçeleri içinde gül bahçeleri var. (İzbudak, 2011: 52) C.III. b.4316. Gönül, akıl nurlarıyla nurlanırsa o nurlardan göze de bir pay verir. (İzbudak, 2011: 304) C.V b.872. Gönül öyle bir varlıktır ki bu yedi gök gibi yedi yüz tanesini oraya koysan kaybolur gider." (İzbudak, 2011: 88)

Tasavvufî şiirin etkisi günümüze kadar süren en büyük şairi Yunus Emre (1240/41-1320/21)'den itibaren birçok tasavvuf şairinin işlediği en önemli konulardan biri gönül olmuştur. Yunus, "*Hak bir gönül virdi bana hâ dîmedin hayrân olur mısra ile başlayan şiirinde gönüle dair düşünceleri çarpıcı bir biçimde dile getirilmiştir. Bu şiire göre Yunus'un gönülden kastı ruhtur: "Hak bir gönül virdi bana ifadesi özne konumunda olan "gönül" sözcüğünün bütün eylemlerinin bir şekilde Hakk'ın eseri olduğunu düşündürmektedir. şiirin derin yapısında "Hak" sözcüğünün özne olarak gizlendiği söylenebilir. şiir boyunca yaşanan karşıt durumlar "gönül" sözcüğünün çevresinde betimlenir. Bu sözcük insanı ve insan ruhunu karşılamaktadır.*" (Daşdemir, 2013:733)

14. yüzyılın önemli mutasavvıf şairlerinden Âşık Paşa (1272-1332), gönlün, bedeni çözümleyen bir kavram olduğunu söyler: "Beden, anlamı gönülde yazılı bir kitap gibidir. Bu kitabı ancak senlik benlik davasından geçenler okuyup anlayabilir." (Büyükyıldırım, 2009: 172) Âşık Paşa gönlü şu mısralarda tanımlamaktadır:

Âdemün cismi kitâbdur kamısı

Göñül içre yazlu-durur ma'nisi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Kankı gönül kim arındı da'viden
 Ol gönül duydu haber bu ma'niden
 Degme gönül görmedi bu kudreti
 Degmeler aňlamadı bu 'ibreti (Yavuz, 2000:101)

Hacı Bayram Veli'nin, elde aruzla iki, hece vezni ile üç şiiri bulunmaktadır.(Güzel, 2009: 614) Bu şiirlerinden, "N'oldu bu gönlüm n'oldu bu gönlüm" mısraı ile başlayan ilahisi gönlün seyr-i sülûkta geçtiği aşamaları etkili bir Türkçe ile dile getirmiştir. Hacı Bayram Veli'nin "Gönül şehrinin yeniden imârı metaforuyla mürşid eliyle seyr ü sülûk merhalelerinde kalbin tasfiyesinin sembolik olarak anlatıldığı" (Okudan, 2012: 268) bu ilahîsi çok beğenilmiş farklı şerhleri yazılmıştır. Hacı bayram Veli, gönül terbiyesi konusuna önem veren bir mutasavvıf olarak dikkat çeker: "Hacı Bayram, tasavvuf yolunu medresede tedris'e tercîh etmiş bir sûfî olarak "gönül hakkı" (nefis terbiyesi)ni ilimden daha üstün tutmuş ve halifelerine de bunu tavsiye etmiştir." (Yılmaz, 116)

Yunus yolunda yürüyen bir başka mutasavvıf Eşrefoğlu Rumî (1353-1470)'dir. Birçok şiirinin mihverine "gönül" kavramını yerleştiren bu büyük mutasavvıf gönlün ancak ilahî aşkla tatmin olacağını ifade eder.

"Denizler içereyim susuz geçereyim
 Beni kandurası ummân bulınmaz s.271

Allah, insan kalbini kendi sevgisi için yaratmış ve bu sevgi için ona engin bir susuzluk hali vermiştir. İnsanoğlunun doymak bilmeyen iştiasının sebebi bu olsa gerektir. Sonsuza, sonsuz bir hayata ayarlı yaratılan gönül, hiçbir fani sevgi ile kanmaz. Eşrefoğlu bunu "Denizler içereyim, susuz geçereyim " mısraı ile ifade diyor. Bu aşk, maddî varlıklarla kandırılamaz. Denizler bu aşkın susuzluğunu gideremez." (Kaplan, 2013: 119)

Kemal Ümmî (?-1475), tasavvuf edebiyatımızın önemli isimlerinden biri olup divanında gönle çok geniş yer vermiştir. Ona göre, "Âşkın Maşuk'la bütün ilişkisini gönül sağlar. Tecellîleri yaşayan âşkın gönlü yar ile doludur. (71/7) Gönlüne, gönül alan sevgilinin zikrinden başka ne zikir ne de fikir sığar. (71/3) Mutasavvıfın gönlünü ilâhî aşk doldurur." (Yavuzer, 2008: 278)

Dede Ömer Rüşenî (?-1487) bir mutasavvıf olarak şiirlerinde gönül konusunda düşünce ve duygularını değişik vesilelerle dile getirmiştir. Aşağıdaki mısralar şairin gönül tasavvurları hakkında ipuçları vermektedir:

Gönül şem'-i ruhuñ pervânesidür
 Düşüb ol şem'e bir gün yanasıdur
 Men andan berlü şâd oldum ki gönlüm
 Senüñ 'ışkuñ gamınuñ hânesidür
 Senüñ 'ışkuñ-durur bir genc-i mahfî
 Menüm sînem anuñ vîrânesidür (Tavukçu: 131)

...
 Arıt iy dil gönül evini cândan
 Çü dilber girüben arayasıdur (Tavukçu:133)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 10/8 Spring 2015

Aziz Mahmud Hüdâyî (1541-1628): Şiirlerinde “Hoca Ahmed Yesevî'nin ve özellikle Yunus'un etkisi ön plânda” (Tavukçu, 2004: 284) bulunan Hüdâyî, gönlün ancak Allah fikri ile huzur bulacağını ifade eder:

Ne halvetde ne celvetde

Ne kesretde ne vahdetde

Ne Tûbâ'da ne cennetde

Gönül eğlenmez eğlenmez

Erzurumlu İbrahim Hakkı, “Gönül bir deniz, uçsuz bucaksız bir deryâdır. Deryâ vahdetin, dalgalar kesretin yâni mahlûkatın, şeylerin misâli. Arzular, geçici ve ölüme mahkûm olan istekler, zaman zaman bu ummanda bir yandan zuhûr eder, bir yandan kaybolur gider:

Gönül ki sâhil-i deryâ-yı bî-nihâyettir (s.55)

Dil bahri hurûş eyler anda nice dalgam var (s.195)” (Çelebioğlu, 1998: 589)

Bu düşünceden hareketle son dönem gönül sultanlarından Alvarlı Efe (Muhammed Lutfî)'nin (1868-1956) *Hulasatu'l-Hakâyık* adlı divanını inceledik. Bu divanda gönlün omurgayı teşkil ettiğini gördük. Tasavvuf şiirimizin yirminci yüzyıldaki bu önemli temsilcisi, kendi gönül yolculuğunun, gönül miracının menzillerini, zevk ve heyecanlarını, keşif ve müşahedelerini Türkçe'nin şiir dili ile ifade edişini anlamaya çalıştık. Bir okuyucunun bu ferdi yolculuğun derûnuna nüfuz etmesi elbette beklenemez. Bu şiirlerin gerçek anlamda tadına varabilmenin aynı yolculuğu yaşamak, aynı tecrübeleri edinmekle mümkün olduğunu unutmadan, Alvarlı Efe'nin gönül iklimine bir sefere çıkmaya niyet ettik. Mânâ erlerinin gönül miraçlarının, aşk ve heyecanlarının ifadesi olan mısraları okuyucu için birer işaret fişeği, karanlıkta yol gösteren birer kandil gibidir. Alvarlı Efe'nin, ruhî seyr ü sülûk tecrübelerini bizimle paylaştığı oranda, iç âlemine bakmaya, sunduğu mânâ güllerini koklamaya, çizdiği tabloları, manzaraları seyretmeye, anlamaya, anlatmaya çalışacağız. Önce Efe hazretlerinin gönül denen muammaya bakışı nasıldır? Gönül deyince neyi kast etmektedir, gibi sorulara cevap aramaya çalışacağız.

I. Gönül-Allah İlişkisi

Gönül Allah'a aittir. Allah, insana bağışladığı gönlün kendisine, kendi sevgisine tahsis edilmesinden hoşnut olur. Gönül, kulun yaratıcısı ile irtibat kurduğu yer olarak önemli bir konuma sahiptir. İnsan, kendisini yoktan var eden Allah'ın sevgisi ile dolmalı, gönülde başka sevgilere yer vermemelidir. Bu gerçeği Lutfî Efendi gönlünün derinliklerinden yükselen şu mısralarla dile getirir:

Gel ey dil sev bir Allah'ı seni halk eyledi yokdan

Amândır özge dildâre gönül aldanma aldanma (Lutfî, 2006: 479)

Ey gönül gel, seni yoktan var eden tek/vâhid Allah'ı sev! Sakın ha, başka güzele aldanma, gönül aldanma!

Allah, kişiyi yoktan, binlerce ihtimal arasından insan olarak yarattı. Sadece insan olarak yaratılmak bile O'nu kalpten, gönülden sevmek için yeterli sebeptir. Lutfî Efendi mahalli bir söyleyişle “amandır” diyerek kendini ve diğer insanları ikaz ederek, gönlün sadece Allah'ı sevmesi gerektiğini vurgulayıp; başka gönül kapıcı güzellere asla meyl etmemesini tavsiye eder.

II. Gönülün Benzetildiği Varlıklar

A. Gönülün Vasıfları

Lutfî Divanı'nda sık geçen kelimelerden biri olan gönül/dil çeşitli temsil, teşbih ve alegorilerle anlatılır. Bunları başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

a. Âyine, Mir'at:

Ayna anlamındaki bu kelime tasavvufta farklı anlamlarda kullanılır: “İnsan-ı kâmilin kalbi. Allah'ın zât, sıfat, isim ve fiillerine mazhar ve tecelligâh olması itibariyle genel anlamda insana, özel anlamda kâmil insana ayna (âyine, mir'ât) ve mir'ât-ı Hak, âyine-i Rahman denir; çünkü Allah, diğer varlıklardan çok insanda tecelli eder. En mükemmel olarak da kâmil (olgun, yetkin) insanda tecelli eder. Hakk'a nazaran bütün kâinat ayna mesabesindedir. Ancak bu aynanın cilası insandır (Âdem). Şayet âlem insan cilasıyla cilalanmamış olsaydı, orada Hak bu kadar mükemmel tecelli etmezdi. Allah, üstünlük derecelerine göre velilerde, nebilerde, resûllerde daha açık ve daha mükemmel tecelli eder; fakat en mükemmel ve en göz kamaştırıcı ve şaşılaştıran biçimde Hz. Muhammed'de tecelli ve zuhur eder.” (Uludağ, 2001: 56-57); “gönül Hakk'ın tecelli ettiği ve sevgilinin hayalinin devamlı bulunduğu yer olması bakımından aynadır. Gam, keder, hırs ve kin gönül ve kalb aynasının kararmasına, özelliğini kaybetmesine sebep olan toz ve jeng olarak düşünülür.” (Çetindağ, 2009: 416-417) Gönül en güzel târif eden, anlamını akla yaklaştıran nesnelerden biri aynadır. Bundan dolayı hem klasik hem de tasavvuf şiirimizde gönül sık sık aynaya teşbih edilir ve çoğu zaman ayna, mir'at, âyine, gözgü gibi isimlerle telmihler ve istiareler yapılır. Mevlânâ, “ Gönül aynasının fikir suretleri kabul etmesi o aynada bu görülmemiş suretlerin görünmesi için kalplerini zikirle, fikirle cilâlamışlardır.” (İzbudak, C.I, 2011 : 241) diyerek gönül aynaya teşbih etmiştir. Şair, gönül aynasından cemali seyretmek için sürekli pastan, tozdan ve kirlerden uzak tutmaya çalışır. Gönül aynasının temiz ve cilalı olması son derece önemlidir zira o zaman sevgiliyi konuk etmeye hazırlanmış olur: “Allah'ın tecelli ettiği deruni mahallinin (sırr-ı süveydâ) tüm kirlerden temizlenmesi ve buna bağlı olarak da gönülde sürekli yenilenen tecellilerle irfanın da yenilenmesi gerekecektir. Ancak o zaman gönülde eşsiz nuru ve güzelliğiyle ulvi bir güneş ya da dolunay gibi parlayan ilâhî tecelliler görülebilir” (Çakmaklıoğlu, 2013: 106). O zaman güneşe ve aya yani mecazi sevgililere ihtiyaç kalmaz:

Gönül âyinesin silmek gerekir kalb-i âgâhe

Muhabbet şemsi dolmuşken ne lâzım mihr ile mâhe (Lutfî, 2006: 510)

Kalbi ayık olanın gönül aynasını silmesi gerekir. Gönle aşk güneşi doğmuşken gökteki güneşe ve aya ne gerek var.

Beyitte “ayık” sözünden maksat, gaflete dalmayıp, kâinatta cereyan eden hadiselerden haberdar; sebeplerin arkasında işleyen kudret elinin farkında olan insan kastedilmektedir. Böyle intibaha gelmiş bir insan, gönül aynasını, oraya akseden güzellikleri görebilmesi için sürekli temiz tutmak durumundadır: “Bu temizlik aynada gözüken ilahî hakikatlerin nezih kalmalarını sağlar. Böylece ilahî özellikler, mazharda ortaya çıktıklarında, onun yaratılmış hükümleriyle boyanmazlar. Bu aynanın temizliğine “Ben onun işitmesi ve görmesi olurum” kutsî hadîsine işaret edilmiştir.” (Kâşânî, 2004: 352) Beyitte dikkat çeken iki kelime “mihr” ile “mah” yani ay ve güneş. Bu iki kelime beyitte maddi güzellikler manasında kullanılmış. Daha açık bir ifade ile mecazi güzellikler... Kalbinde ilahî nurlar lemean edenlerin aya güneşe iltifat etmeyecekleri vurgulanmıştır. Muhabbetullah ile gönül nurlanan başka ışık kaynaklarını aramaz.

b. Mekteb-i irfan:

İrfan, “Mârifet, keşf, hads, ilham, sezgi, mânevî ve ruhi tecrübeyle elde edilen bilgi, tecrübi bilgi” (Uludağ, 2001: 189); anlamlarında kullanılan bir kavramdır. Mekteb-i irfan/irfan mektebi ise tekke, dergâhtır. Başlangıçta gönül, bir mektep çocuğudur. Bu bağlamda klasik şiirimizde sürekli “tıfl-ı dil/gönül çocuğu” tamlamasının kullanıldığını hatırlatmak yerinde olur. Gönülün devam ettiği sıradan bir okul değil, irfan mektebidir. İrfan, “Mârifet, keşf, hads, ilham, sezgi, mânevî ve ruhi tecrübeyle elde edilen bilgi” (Uludağ, 2001: 189) İrfan, mektepte, medresede elde edilmez. Onun yeri seyr ü sülûk mekânı olan dergâhlar ve mürşit sohbetleridir. Esas olarak irfan kula ilâhî lutf eseridir:

Gönül mekteb-i ‘irfânda okur ders

Bu şehri-i aşkda çok ders-hâneler var (Lutfi, 2006: 249)

(Gerçi) Bu aşk şehrinde çok dersaneler vardır ama gönül irfan mektebinde ders okur.

Lutfi Efendi, irfan mektebinin mekânı olarak aşk dersanelerini/tekkeleri, medreseleri, camileri işaret eder. Şehir, aşk şehri olup dersanelerinde irfan öğretilir. Şâirin “dershane” tabirini kullanması da ayrıca dikkate değer. Lutfi Efendi’nin güzel isimlendirmelerinden biri de aref ders-hânesi tabiridir: “İnsanı hakikate ve gerçek saadete götüren ilim ve hikmet hazineleri hep gönüldedir. Sûfiyi kendini tanımaktan Rabbini tanımaya götürecek olan hakiki ve kuşatıcı bilgi de hep bu hazinededir. Alvarlı Efe, gizli güzelliklerini ve kemâlatını ilâhî tecellilerin ortaya çıkardığı bu hazineyi yine kendine has üslubuyla aref dershanesi olarak nitelendirir.” (Çakmakçıoğlu, 2013: 105-106) Aşk şehrinin dersanelerinde irfan tahsil edilir. Çokluk ifadesinin kullanılması, irfana ulaşmada sayısız yolların ve yöntemlerin bulunmasını belirtmek içindir. Şair sözü, herkes mizacına uygun bir tenevvür mekânı bulabilir, demeye getirmektedir.

c. Gülzâr, Gülistan, Gülşen:

Tasavvufta gülzar kelimesi mutlak olarak kalbin açılışı (Cebecioğlu, 2009: 235), sâlikin gönülünün mârifete ve irfana açılması mânâlarında kullanılır. (Uludağ, 2001: 149) Efe Hazretleri gönül târif ve tasvir etmek için çeşitli benzetmeler, teşbihler yapar. Bunlardan biri gülşendir:

Gönül bağında gülzâr-ı gülistân-ı hakikat var

Güneş-veş âlem-i vahdet görüp şem’-i hüdâlardan (Lutfi, 2006: 387)

Gönül bahçesinde hakikat gül bahçesinin güllüğü var. Vahdet/birlik¹ âlemini güneş gibi hidayet mumlarından gör.

Temsil ve alegori, hakikati akla yaklaştırmamanın, anlaşılır kılmanın en çarpıcı, en etkili yoludur. Bir hal ilmi, ferdî tecrübe ilmi olan tasavvufun anlatılması ve anlaşılması için de bu yola başvurulur. İnsan göz önünde olandan hareketle görünmeyene varabilir. Bundan dolayı şâir, renkleri ve görünüşleri itibarıyla ilk bakışta insanı çeken, hayrete düşüren “bahçe” teşbihine başvurur. Gönül, içinde mârifet çiçekleri bulunan bir bahçedir. Kişi varlık kitabını okuyarak yaratana ulaşabilir. Hidayet, Allah’ın kuluna ihsanıdır. Kişi, bu lutf erince vahdet/birlik âlemini güneş gibi müşahade eder.

¹ Vahdet: “Tasavvufta: Hakiki mânâda bir, sadece Allah’dır. Maksatta, muradda ve matlûbda Hakk’ın irade ettiği ve istediği şeyin bir ve aynı olduğunu bilmek ve onu tatmak. Kul kendi irâdesini Hakk’ın irâdesinde ifnâ ederek bir mertebeye ulaşır.” (Lutfi, 2006: 826)

d. Ev/hâne/beyt:

Gönlün eve benzetilmesi tasavvuf ve klasik şiirimizin ortak teşbihlerindendir. Gönül bir ev, fakat rastgele bir mekân değil, kâinat sultanını ağırlayan bir konuk evidir. Asıl sahibi onu yaratandır. Kâinata sığmayan Cemil-i mutlak bu evin değerini, “Yerlere ve göklere sığmadım ama mümin kulunun kalbine sığımdım” (Uludağ, 2001: 74) kudsi hadisiyle göstermiştir. Muhammed Lütfî Efendi de bazı duygu ve düşüncelerini, gelenekten ayrılmayarak bu teşbih üzerine bina eder:

Dil beyt-i Hudâ derûnu mihrâb-ı muhabbet

Muhabbet ise sîret-i hayvâne yetişmez (Lutî, 2006: 289)

Gönül Allah'ın evidir, içi aşk mihrabıdır; aşk ise özü hayvan olan yetişmez.

Gönül Allah'ın evi; bu evin içi muhabbet, muhabbetullah mihrâbıdır. Muhabbet ve mihrap teşbihi dikkat çekicidir. Efe hazretleri başta gönlün Allah'ın evi olduğunu söyledikten sonra içinin muhabbet mihrabı olduğunu dile getirerek Allah'a ulaşmanın aşkla, muhabbetullahla mümkün olacağını hatırlatıyor. Benzer bir anlayışı Erzurumlu İbrahim Hakkı'da görüyoruz:

Dil beyt-i Hudâdır anı pâk eyle sivâdan

Kasrına nüzûl eyler o sultan gecelerde (Külekçi-Karabey, 1997: 453)

Gönül Allah'ın evidir, onu masivadan temizle; gecelerde o sultan köşküne nüzul eder, iner.

Alvarlı, gönülden masıva fikrinin çıkarılması hususunu önemle vurgulamıştır: “Mâsivâ kelimesi, Allah'ın dında, özellikle de maddî olan her eye karılık kullanılmaktadır. Mânevî basamakları çıkmaya balayan insandan istenenlerden biri de, maddeyi amaç olarak görmeyip onu manevî terakkisine bir sıçrama tahtası yapmasıdır ki, bunu yapanlar mâsivâyı gönüllerinden çıkarıp dünya sevgisinden uzaklaşırlar. Dünya onlar için gidecekleri âhîret yurdunun yolu üzerinde bulunan bir mola yeridir, dolayısıyla oraya gönül bağlamazlar.” (Farsakoğlu, 2010: 59-60)

e.Kapıcı:

Eve kapıdan girilir. Söz konusu büyük, önemli bir evse, kapıcısız olmaz. Kapıcı, her gelene geçit vermez; sorar, soruşturur, maksat ve niyetini anladıktan sonra izin verir ya da vermez. Gönülün kapıcıya benzetilmesi, başka şairlerde pek görülmeyen, üzerinde durulması gereken bir husustur:

Hayât-ı câvidân aşk-ı Hüdâ'dır

Gönüldür Hakk'a der-bân-ı muhabbet (Lutî, 2006: 131)

Ebedi hayat Allah aşkıdır; gönül Hakk'a sevgi kapıcısıdır.

Kulu Allah'a ulaştıran en kestirme yollardan biri aşktır, denmiştir. Aşkın insan varlığındaki yeri, mekânı gönüldür. Tasavvuf, bir anlamda gönül ayağıyla çıkılan bir mânevî yolculuktur. O halde kapıcı sıfatı gönle uygun düşer, zira kişi muhabbetullaha gönül kapısından girer.

f.İnci, mercan:

Lutî, gönlü inciye, mercana ve devranın şahına teşbih eder. Gönül kavramını akla gelen her güzel şeye teşbih onun şiirlerinde belirgin bir vurgu taşır:

Kubbe-i Arş'da bulunmaz inci mercândır gönül

Küre-i ferşde bulunmaz şâh-ı devrândır gönül (Lutî, 2006: 331)

Gönül, arşın kubbesinde eşi bulunmaz bir inci, mercandır. Yerkürede bulunmaz bir zamanın şahıdır gönül.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Lutfî'den önce Yunus gönlü inciye, gevhere teşbih etmiştir:

Nazar kıl bu gevhere ya bu bir gizlü nûra

Nûr kaçan yavı vara çün Hak nazar-gâhıdır (Tatçı, 1990: 49)

Bu cevhere veya bu gizli nura bak; hak nazargâhı olan bu nur ne zaman kaybolur?

g. Virâne:

Virâne ile ilgili olarak tasavvuf sözlüklerinde dikkate değer bilgiler verilir: “Harap yer, yıkıntı. Maddi âlem, dünya. Hoş görülen derbeder derviş, ehl-i harabât. Eski püskü, yamalı elbise giyen kılık kıyafeti perişan ermiş. “Ümena abâ altındadır.” “Üstü başı toza toprağa belenmiş nice kimseler (eş’as, ağber, zî-tımr) var ki, Allah onların dileğini kabul eder; bir dediğini iki etmez. Altınlar ve kıymetli maddeler, kimsenin bir şey ummadığı virane ve harap yerlerde bulunduğu gibi mânevî cevherler de, kimsenin bir şey ummadığı üstü başı toza toprağa belenmiş derbeder dervişlerde bulunur.” (Uludağ, 2001: 381) Böyle insanlara itina göstermek, değer vermek önemlidir. Allah, gönlü kendisi için yaratmış, gönlün başkasına tahsis edilmesine rıza göstermemiştir: “Mutlak Varlık’ın evi, mekânı gönüldür. Özellikle de yıkılmış, viran olmuş gönüllerdir. Allah’ın hazineleri yıkık gönüllerdir. Kalpte ve ruhta kaim olan Allah, esas itibariyle hiçbir mekâna sığmaz. Gönül, mücerret olarak O’nu barındırır. Bu yüzdendir ki, gönül ülkesi bütün mutasavvıflarca kutsal kabul edilir. Çünkü aşığa en sevimli olan yer, hiç kuşku yok ki sevgilinin ikamet ettiği yerdir.” (Uçak, 2012: 2483) Bu sebeple bütün mutasavvıf şairler gönül –virane ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Gönül–virane- hazine ilişkisi Eşrefoğlu Rûmî’de sık geçer: “Gönül, dünyevi bakımdan viran olmalıdır ki içine muhabbetullah gelip yerleşsin. Bundan dolayı aşk harabeyi sever, demiştir. Gönülde Allah sevgisi başka sevgilerle birlikte bulunamaz. Aşk iddiasında olan önce kalbini mâsivâ kirlerinden arındırmak, temizlemek zorundadır. Aşkın önemli bir özelliği de kişinin cehaletini gidermesidir:

Her kimün kim ışkı var câhil degül

Zîrâ her müşkil ana âsân durur s.228

Her zor, her sorun ona kolay geldiği için aşkı olan cahil değildir. (Kaplan, 2013: 119)” Alvarlı Efe de bu zaviyeden bakarak gönül hazine ilişkisini vurgulamıştır.

e. Esrar hazinesi:

Gönül bir mücevher sandığına, ilahi sırları gizleyen bir hazineye teşbih edilir. Tasavvufta esrar: “Sâlikin Hak’ta ve Hakk’a erdiği noktada, “Benim Allah ile öyle bir vaktim var ki, o vakitteyken ne bir resul ne de bir melek ile ilgilenebilirim.” sözünün hükmüyle incelenmesi ve erimesi.” (Uludağ, 2001: 127) manasında kullanılır. Bu sırları ancak muhabbetullah ile haşır neşir olup, kalbini sadece ve yalnız Mahbub-ı hakikî olan Allah’a tahsis eden insanlar anlayıp hissedebilir:

Gönül vahdet serâyıdır mahall-i gonce-i tevhîd

Tecellî-hânedir esrâr müsellemler ehl-i irfâne (Lutfî, 2006: 499)

Gönül vahdet sarayıdır, tevhid goncesinin (bulunduğu) yeridir; tecelli evidir. (buradaki) sırlar irfan ehline kabul edilip bilinmektedir.

Beyitte vahdet, tevhid ve tecelli gibi kelime ve kavramlar bir arada kullanılarak sâlikin dikkati diri tutulmaya çalışılmıştır. Gönül bir vahdet sarayıdır. Neden? Çünkü Allah’a tahsis edilmiştir. Allah tektir, vahiddir, eşi benzeri, ortağı yoktur. O saray sadece ve sadece ona aittir. Şâir, daha şiirsel bir manzara çiziyor. O sarayda tevhid/birleme goncası bulunur. Tevhid gönülde bir gonca gibi açılıp gelişmek için bakım, ister. Goncanın niyeti açılıp gül olmaktır. Bunun için de sâlikin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

sürekli O'nu hatırlayıp rızasını gözeterek anması, doğru tabirle zikretmesi gerekir. Bu mertebeden sonra irfan ehli bazı sırlara aşına olabilir. Nedir bu sırlar? O konuda söz sahibi âriflerdir. Yaşamayan, tatmayan bilmez.

f. Deryâ: Tasavvuf şiirinde gönülle birlikte kullanılan kelimelerden bir deryadır. Derya, genişlik ve sonsuzluğu ifade eder. Yunus Emre, gönlü mazhar olduğu ilahi sırlar bakımından deryaya teşbih etmiştir:

Şâhum senün 'ışkun odı düşdi gönül deryâsına
'Aceblemen kaynayuban ma'rifetler bitdüğini (Tatçı, 1990: 399)

Alvarlı Efe Muhammed Lutfî de geleneğe uyarak varlık ve insan-ı kâmil mânâlarına gelen derya kelimesini gönlü ifade etmek için sık kullanır:

Dildâr-ı dilbere dil-dâde olan
Âşık-ı fedâkâr târ u mâr olur
Bahr-i muhabbette üftâde olan
Âhından âteşler âşikâr olur (Lutfî, 2006: 187)

Sevgilinin güzelliğine gönül veren fedakâr âşık darmadağın olur. Muhabbet denizinde düşkün olanın ahından ateşler görünür.

Dörtlükte sözü edilen “dildar” Hazret-i Allah'tır. Ona gönül veren fedakâr âşık tarumar, darmadağın olur. Neden? Çünkü O'nun sevgisi bir kalbe düştü mü, diğer bütün ilgileri, sevgileri söküp atar. Gerçek âşık, o nurla öyle sermest olur ki örneğine ancak Mecnun kıssalarında rastlanabilir. Onun hareketleri sıradan aklın ölçüleriyle tartılamaz. Dörtlük, iki temel düşünceden oluşuyor. İkinci kısımda aşkın denize teşbih edildiğini görüyoruz. Aşk denizine düşenin ahından ateşler çıkar. Zât-ı ezel ve ebede gönül veren, bu aşkın doğurduğu şiddetli hasretin pençesine düşer; ruh, ayrıldığı ezeli vatana dönme arzusuyla yanar kavrulur.

g. Murg:

Edebi metinlerde gönül kuşa, bülbüle, kanaryaya teşbih edilir: “Kuş. Ruh. Sûfiler bedeni kafese, ruhu kuşa benzetir. Kuşun yükselmesi için ya tabii veya ihtiyarî ölümle beden kafesinden kurtulması, böylece kutsiler âlemine doğru kanat açması lazımdır.” (Uludağ, 2001: 262-263) Bu sebeple gönül bir kuş, vücut ise onu hapseden kafes olarak tahayyül edilmiş. Çoğu şiirde murg/kuş ve kafes istiareleri birlikte kullanılır:

Bu gönül gül yüzüne bülbül-i nâlân olalı
Sadef dürre gibi men seninem sen de benim (Lutfî, 2006: 350)

Bu gönül gül yüzüne inleyen bülbül olduğundan beri sadef ve içindeki büyük inci gibi ben senim, sen de benim(sin).

Alvarlı Efe, bu beytinde ilahi aşk coşkusunu, sadef ve inci örneği ile açıklamaktadır. İnci sadefin içinde oluşur. Gönül, sevgilinin muhabbet incisini büyüten bir sadef benzetiyor. “Dürre (iri inci)” kelimesinin kullanılması, muhabbetullahın bütün kalbi kaplamasından dolayı olmalı.

h. Aşk mahalli:

Gönül Allah tarafından ezelde Kendi muhabbetine tahsis edilmiştir. İnsan bunun farkında olsun olmasın bu gerçek değişmez. İnsanın kalbini kuşatan sevginin sebebi budur. İnsan kimi zaman yanılarak bu sevgiyi maddi objelere yönelir, başına türlü dertler açar:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Gönül bezm-i elestten taht-gâh-ı hubb-ı Mevlâ'dır

Tecelli-hânesinde feyz-i Mevlâ'sın nihân eyler (Lutfî, 2006: 228)

Gönül elest meclisinden (beri) Allah sevgisinin paytahtıdır. Tecelli evinde gönül, Mevla'sının feyzini gizler.

Beyit gayet açık bir biçimde gönlün fitraten muhabbetullah için halk edildiğini, bir tecelli evi olduğunu ve içinde Mevla'sının feyzini gizlediğini ifade eden Lutfî, okuyucuyu gönlün haikatini anlamaya çağırmaktadır.

Alvarlı Efe, gönülde parıldayıp ışık saçan nedir, sorusunun cevabının kimden sorulması gerektiğini şöyle söyler:

Nedir sevdâ-yı sır sâkî gönülde iştiâl eyler

Mey-i vahdet içüp bezm-i elest reyyân olandan sor (Lutfî, 2006: 230)

Ey saki, gönülde parlayan bu sır sevdası nedir? (Bu soruyu) vahdet şarabını içip elest meclisinde sarhoş olandan sor.

Sözü edilen sırrı herkes bilemez. Bunu ancak elest meclisinde vahdet şarabını içip kanmış olan bilir. Reyyan kelimesi, “Suya kanmış. Tasavvufta: İlahî tecellîlerin bütün zevk ve neş’elerine kanmış. Sâlik önce tadar, sonra içer, daha sonra da kanar, ilk hâl tatmak, orta hâl içmek, en yüksek hâl ise kanmaktır. Tadan mahmur, içen sarhoş, kanan ise ayık haldedir” (Lutfî, 2006: 797) mânâlarında tasavvufî kanmışlığı anlatır. İlahî aşk şarabından kanan ebediyen ayıktır; çünkü sürekli sevgili ile hemhaldir: Ona “göre de muhabbet, marifet ya da müşahedenin mahalli olan gönül, ta bezm-i elestte Mevlâ'nın ezeli sevgisinin kurulduğu bir taht, bir tecelli mahalli olmuş ve O'nun sonsuz füyûzâtı âdetâ bir hazine gibi gönülde gizlenmiştir” (Çakmaklıoğlu, 2013:102-103) Sevgili ile beraber olan onun sırlarını bilir ve söyleyebilir.

i. Firdevs:

Lutfî'nin, gönlü her güzel varlığa teşbih ettiğini daha önce ifade etmiştik. Aşağıdaki beyitte firdevse teşbih edildiğini görüyoruz:

Dil-i dildâre merbût ol sana akseyleye hâli

Gönül firdevs-i âlâdır güzeller hâb-gâhıdır (Lutfî, 2006: 237)

Sevgilinin gönlüne bağlan ki sana hali yansısın. Gönül en yüce cennettir, güzellerin uyku yeridir.

Sevgili, Allah'tır. Lutfî, kendini ve dostlarını, müritlerini ikaz ediyor: Sevgiliye bağlan onun hali sana akseder. Zira kişi sevdiğinin boyasıyla boyanır. Gönül firdevs cennettir, orada güzeller uyur. Benzetme dikkat çekicidir. Gönül aslında içinde güzeller, güzel mânâlar bulunan bir cennettir. Ancak bu cennetin kuvveden fiile çıkabilmesi, sâlikin sevgili/Allah ile irtibatını sağlamlaştırmasına bağlıdır. Kul, Rabbiyle irtibatını sağlamlaştırınca gönlü ilahi feyiz ve bereketle firdevs cennetine döner, kişi hayatından zevk alır; daha dünya da iken cennet hayatı yaşar.

III. GÖNLÜN TASFİYESİ

Tasavvufta temel prensip gönlün masiva kirlerinden arınarak Allah'a tahsisinin sağlanmasıdır. Sâlik, ibadet, riyazet ve zikirle gönlünü temizlemek, günahlardan arındırmak gibi bir yükümlülükle karşı karşıyadır. Bu yolda yol işaretleri, uyarıcı ve destekleyici unsurlar şöyle sıralanabilir:

a. Allah Korkusu:

Allah korkusu, gönlü tasfiye eden en önemli duygudur. Bu duygunun hüküm sürdüğü gönlün kötülüğe, yaramazlığa meyl etmesi son derece zordur:

Doğar havf-ı Hüdâ'dan ilm-i hikmet kalb-i âgâhe

Gönülde inzivâ eyler muhabbete tökünmehtir (Lutfî, 2006: 150)

Uyanık kalbe Allah korkusundan hikmet ilmi doğar. (Hikmet) gönülde yerleşen muhabbete bol bol sarf edilmektedir.

Beyit, "Allah korkusu bütün hikmetlerin başıdır" hadis-i şerifini hatırlatıyor. Kalbinde Allah korkusu bulunan insan her hareketinde ölçülü olur; başkalarını üzmemekten sakınır; dosdoğru, adalet üzere hareket eder. Sâlikin Allah korkusundan anladığı O'nun rızasını kaybetmek felaketidir. Bu konu üzerinde titizlikle durmuşlardır: "Gönül terbiyesi ile meşgul olan sûfiler, gerçekten Kur'an'ın da işaret ettiği gibi "âyetleri dinlediklerinde kalpleri titrer" (Enfal 8/2, Hacc 22/35) hale gelmişlerdi. İbrahim b. Edhem "... Gök dağılıp parça parça olduğu zuaman..." (Tekvir 81/11) âyetini duyar duymaz titremeye başlamış ve kısa bir müddet sonra kendinden geçmişti." (Kara, 1998: 65)

b. İhlâs:

İhlâs, "Kulun bütün amel, ibâdet ve davranışlarının şirk ve riyâdan uzak olarak sadece Allah için olması." (Lutfî, 2006: 749) olarak târif edilir. Amellerin ruhu ihlâs, samimiyettir:

Lutfiyâ dergâh-ı Mevlâ'ya yüzün tut dâimâ

İlticâda ihlâs ile ber-murâd oldu gönül (Lutfî, 2006: 337)

Ey Lutfî! Her zaman yüzünü Hz. Mevla'nın dergâhına tut! Gönül O'na ilticada ihlasla, samimiyetle murada erdi.

İçten gelerek, yalnız Allah rızası gözetilerek yapılan amel makbuldür. Gönül, arzu ve emellerine ihlâs ile ulaşabilir. Lutfî Efendi de bu durumu şahsi tecrübesi ile ifade ediyor.

c. Zikir:

Zikir, "anmak, hatırlamak, yad etmek. Allah'ı anmak ve hatırlamak; onu unutmamak ve gaflet halinde olmamak. Allah kelimesini veya lailahe illallah cümlesini söylemek ve tekrarlamak... Tarikat ehlinin belli kelime ve ibareleri belli zamanlarda, belli sayıda, belli bir edeb dâhilinde her gün düzenli olarak söylemeleri; vird, hizip. Münferiden zikir, zikrullah. Tarikat ehlinin ve sufi cemaatinin bir yerde toplanıp şeyh veya halifesinin gözetiminde (Allah, Allah hû, hû, hay hay gibi) belli ibareleri belli bir hareket düzeni içinde söylemeleri" (Uludağ, 2004:393) mânâsına gelen bir terim olup tasavvufta belirli esma-i hüsnâyı ya da ibareyi söyleme demektir. Kişi sevdiğini çokça anmak ister. Gönüller Allah adı ile tatmin olur (13-Rad Suresi 289). Sâlik de Allah'a duyduğu sevgiyi onun esmasını çok çok zikrederek gösterir ve sadece O'nu, O'nun rızasını ister:

Dervişler Allah'ı sever gönülden

Halka-i zikirde meydân ederler (Lutfî, 2006: 165)

Dervişler Allah'ı gönülden sever, zikir halkasında döner dururlar.

Kalpler ancak Allah'ı anmakla tatmin olur. Kâmil mürşitler, sâliklere bu konuda rehberlik ederek onlara belirli periyotlarla çeşitli esmayı zikretmelerini tavsiye ederler. Amaç, gönlü sadece Allah'a tahsis etme yolunda katkı sağlamak, müridin kalbini sürekli Allah fikri ile meşgul ederek daimi huzur sağlamaktır. Şâir zikir halkasının dervişlerdeki Allah sevgisinin delili olduğunu

söylüyor. Gönül Allah'ı anma lezzetine varınca tevhid, tasdik ve imânâ ulaşır ki, yaratılışın amacı budur: Unutulmamalı ki, Allah, insanları ve cinleri sadece kendisine ibadet etsinler diye yaratmıştır:

Ezkâr-ı İlâhî ile dil bulsa halâvet

Tevhîd ile tasdik ile imân bize besdir (Lutfi, 2006: 195)

Gönül Allahın zikriyle tatlılık bulsa, tevhid ile tasdik/doğrulama ve iman bize kâfidir.

Lutfi Efendi, zikrin kalpte uyandırdığı mânevî haz ve onun neticesi olan tevhid, tasdik ve imanın sâlik için yeterli olduğunu söyler. Aslında bu ifade aynı zamanda insanın asıl amacını da belirtmektedir. Zira kâinatta en yüce hakikat imandır. İnsana düşen, kendisini yoktan, hiçten binlerce ihtimal arasından varlıkların en şerefli olan insan olarak yaratan, var edene karşı gaybi olarak samimi iman beslemesidir

d. Zâr olmak:

Âşığın belirgin vasıflarından biri ah edip inlemek, yani zâr olmaktır. Sevgiliden ayrı olmak, yanında olduğu halde yüz görmemek, ilgi görmemek zâr olma sebepleri arasında sayılabilir. Tasavvuf şiirinde bu kelime aynı işlevde olmakla beraber farklı anlamlar yüklenir:

Ol kadar yandın yakındın yâr için

Ya seni halk etdi mi Hak nâr için

Yoksa geldin âleme bu zâr için

Mülk-i cânından güzâr etdin gönül (Lutfi, 2006: 335)

Sevgili için o kadar yandın yakıldın, Allah seni ateş için mi yarattı? Ey gönül, yoksa dünyaya ağlamak, inlemek için mi geldin de can yurdundan vazgeçtin?

Zâr olmak, inlemek içteki yangının bir tür dışavurumu olarak kabul edilebilir. Lutfi Efendi istifham yoluyla gönle asıl vazifelerini hatırlatıyor. Gönül, mecazi bir aşkla inlemek, yanıp yakılmak ve canından geçmek için bu dünyaya gönderilmemiştir. Onun, daha yüce bir aşkla tutuşarak ebedi olana ulaşmak asıl maksadı olmalıdır.

e. Gözyaşı akıtmak:

Âşık tipinin belirgin vasıflarından biri sürekli gözyaşı dökmektir. Zâr olmak, feryat etmek ağlamayı da beraberinde getirir:

Kan yaş dökerek elbet olur gözleri hûn-bâr

Âşık belâ âşıklara bir hikmet-i Mevlâ (Lutfi, 2006: 101)

Âşkın kanlı gözyaşları dökerek gözleri elbette kan yağdırıcı olur. Ey âşık! Bela âşıklara Hz. Mevlâ'nın bir hikmetidir.

Aşk, acı ve ıstıraptan ibarettir denilse abartılmış olmaz. Zira âşık olup da acı çekmeyen, iç ateşinin etkisiyle gözlerinden yaş akmayan kimse tasavvur edilemez. Edebiyat âlemini dolduran aşk hikâyelerinin kahramanlarından gözyaşı dökmeyeni yoktur. Bu durumu Lutfi Efendi, Mevlâ'nın bir hikmeti olarak değerlendirmektedir. Ona göre âşıka düşen, ağlayıp kanlı gözyaşları dökmektir. Kanlı gözyaşları, aynı zamanda ruhun günah kirlerinden arınması mânâsına gelir.

Gönül, kimi zaman sevgili ile beraber olur muradına erer, fakat bu kez başka endişeler onu ağlatır. Ne mi? İşte cevabı:

Yâr ile yârân olan dil ber-murâd olmuş velî

Havf-ı firkat âteşiyle râygân ağlar güler (Lutfî, 2006: 179)

Sevgili ile beraber olan gönül muradına ermiş, fakat ayrılık ateşinin korkusuyla sürekli ağlar, güler.

Kavuşma, âşık için bayramdır, lakin vuslatın zevkine varamadan ayrılık korkusu içini kaplar, vehim ve endişelerle boğuşmaya başlar; gülmeleri ağlamalarla kesilir. Bahar mevsimi gibi bazen güneş açar, bazen gökyüzü kararır fırtınalar kopar, yağmurlar yağar. Yukarıdaki beyit Fuzulî'nin şu içli beytini hatırlatmaktadır:

Yaktım tenimi vasl günü şem' tek ammâ

Bil kim bu tedârük şeb-i hicrânın içindir (Akyüz vd., 1990: 181)

Kavuşma günü tenimi mum gibi yaktım ama bil ki bu hazırlık ayrılık gecen içindir.

IV. GÖNLÜN HALLERİ:

I. Müsbet Haller:

a. Feyz:

Feyz: "Taşmak. Sâlikin çalışması ve çabası söz konusu olmaksızın Allah tarafından onun kalbine herhangi bir hususun verilmesi. Her an tecelli eden feyz aracılığıyla meydana gelen varlıklar, özündeki imkân itibarıyla yok olmakta, fakat tecelli eden Hakk'ın feyziyle aynı zamanda var olmaktadır." (Uludağ, 2001:137)

Feyz-i Muhammed'le gönül

Nûr-ı Muhammed'le gönül

Dolsa meveddetle gönül

N'olur yâ Râb n'olur yâ Râb

Neyin eksik olur yâ Râb (Lutfî, 2006: 117)

Gönül Hz. Muhammed'in feyziyle, Nur-ı Muhammedi ile, sevgiyle aşkla dolsa n'olur

Ya Rab, n'olur ya Rab!

Alvarlı Efe hazretlerinin şiirlerinde yoğun bir münacat edası vardır. Yukarıdaki mısralarda gönlün Hz. Peygamber'in feyzi, nuru ve sevgisi ile dolması için adeta çocuk ağzıyla bir yakarış vardır: N'olur yâ Rab, n'olur yâ Rab...

Kimi zaman da gönlün ilahi feyizlerle dolduğunu hayal etmeyi tavsiye eder:

Ey mihr-i hüda feyz-i muhabbetle doldur

Gülbe-i gönüllerde muhabbeti hayâl et (Lutfî, 2006: 131)

Ey hidayet güneşi! Muhabbet feyziyle doldur; gönül kulübelerinde muhabbeti hayal et!

Gönül kulübesini hidayet güneşinin muhabbet feyziyle doldurmasını hayal eder.

Doğrusunu söylemek gerekirse bu, hayalden ziyade bir temenni, bir yakarıştır. Kimi zaman bu temenninin gerçekleşmiş olduğunu şâirin coşkusuyla adeta kanatlanmış mısralarından anlıyoruz:

Erişti gönlüme feyz-i Sübhânî

Aks etti dimâğa bû-yı Rahmânî

Kur'an ise bize Hakk'ın burhânı

Hakk'tır mansûr eden ehl-i îmânı

Giderim cennete iki bir yoktur

Hüsn-i zannım Hâlık'ıma pek çoktur (Lutfi, 2006: 158)

Gönlüme subhani feyiz erişti, dimâğa Rahmani koku yayıldı, Kur'an ise bize Allah'ın delili, iman ehlini başarıya ulaştıran Hak'tır. Cennete giderim iki bir yoktur, Yaratıcıma hüsn-i zannım çoktur.

Gönlüne, her türlü noksandan münezze olan Allah'ın feyzi, bereketi ulaşmış, can dimağına Rahmanî kokular yayılmıştır. Kur'an, Cenab-ı Hakk'ın varlığının ve birliğinin delili olarak gelmiş, insanları tevhide çağırmıştır. Buna yürekten, sıdkla inanan Muhammed Lutfi, Allah'a olan hüsnü zannının neticesi olarak cennete gireceğine inandığını ifade eder. Bunu mahalli bir deyimle dile getirir: "Giderim cennete iki bir yoktur" Son mısra aslında bir hadis-i kutsinin mealine atıftır: "Kulum Beni nasıl bilirse, Ben ona öyle muamele ederim." Bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmaktadır: "Bu vakitte herhangi bir kulun kalbinde bağışlanma umudu ve günah korkusu birleşince, mutlaka Allah o kuluna dilediğini verir ve onu korktuğu azabından emin kılar. Nesei/Zühd"

b. Tecelli:

Tasavvuf lugatlerinde tecelli kavramı, "Âşikar olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek. 2. tas. Gaybden gelen ve kalpte zahir olan nurlar. Görünmeyenin (guyûb) kalplerde görünür hale gelmesi. Her ilahî ismin, tecelli ettiği yere ve yöne göre türlü türlü şekilleri vardır. İçinden tecellilerin zahir olduğu gaybler yedidi, gaybü'l-hak, gaybü'l-hafâ, gaybu's-sır, gaybu'r-ruh, gaybu'l-kalp, gaybu'n-nefs, gaybu'l-letâifi'l-bedeniye. Tecelli kavramında daima bir gaybden şühûda, karanlıktan aydınlığa, bilinmezlikten bilinirliğe, belirsizlikten belirliliğe geçiş vardır. Tecelli sâlike cezbe, bazen sükûn verir." (Uludağ, 2001: 346), "Kâşânî ve Cürcânî'ye göre; gaybden gelen ve kalbde ortaya çıkan nurlara tecellî denir." (Cebecioğlu, 2009: 638) Biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanımlar ışığında aşağıdaki beyitlere bakılırsa Lutfi Efendi'nin ne demek istediği daha iyi anlaşılabilir:

Eğer arş-ı tecelliden doğarsa hurşîd-i vahdet

Gönül tahtında rûh sultân olur emrin ayân söyler (Lutfi, 2006: 151)

Eğer vahdet güneşi tecelli arşından doğarsa gönül tahtında ruh sultan olur, emrini açıkça söyler.

Vahdet/birlik güneşi tecelli arşından doğup sâlike aydınlatırsa ruh gönül tahtına sultan olur. Ruh ve nefis mücadele halindedir. Ruhun zafere ulaşması ancak tevhide ulaşması ile mümkündür. Tevhide ulaşmak içinse tecelliye ihtiyaç vardır. Tecelli durup dururken olmaz. Kulun hazırlık yapması, kalbini elden geldiğince arındırması, arıtması gerekir.

c. Fenâ:

Fena kavramı hakkında lugatlerde, "Yok olmak, geçici olmak, ölmek" anlamına gelir. Fenâ "sürekli var olmak" mânasındaki bekânın zıddıdır. Kur'an-ı kerîm'de yaratılmış varlıkları nitelemek üzere kullanılır. Tasavvufta fenâ bu hayata giren kişinin (mürîd), bir mürşidin denetim ve gözetimi altında çeşitli riyâzet ve mücâhedelerle nefsini terbiye etmesi ve adetâ onu öldürmesi demektir."

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

(Topaloğlu-Çelebi, 2010: 91), “Kulun fiilini görmemesi hali. Bu mertebede bulunanlar ‘lâ fâile ilallâh’ derler” (Uludağ, 2001: 134), “Nesnelerin, sûfinin gözünden silinmesine fenâ denir. Zıddı bekâdır. Hind mistisizminde hiçlik, fenâyı ifade etmesine rağmen; İslâm tasavvufunda kul hiç olmaz; hiçin yerine Allah’ın sıfatları geçer. Bu, şu mânâdadır: Kul, insan olarak taşıdığı sıfatları ve huyları terk eder; fenâyâ ererek, tam hale gelir; olgunlaşır. Ancak bu giden kötü sıfatların ve ahlâkın yerini, Allah’ta mükemmel olarak bulunan ilahî sıfatlar veya ilahî huylar alır. Yani Hind mistisizmindeki gibi, yokluğa gidiş, yokluk, hiçlik söz konusu değil, aksine mükemmel olan Allah’ın sıfat ve ahlâkında yenilenme, yükselme hususu gündemdedir.” (Cebecioğlu, 2009: 208), “Fena kötü özelliklerin insandan gitmesi... Sâlikler fena ve bekada farklı farklı bulunurlar. Bir kısmı şehvetinden, yani kendisine haz veren dünyevi şeylerden fani olmuştur. Bir insan şehvetinden fani olduğunda, niyeti ve kulluktaki ihlâsı kendisinde bâkî kalır. Haset, kibir, nefret gibi kötü huylarından fani olan kimse fütüvvet (mertlik) ve doğruluk gibi iyi huylarda bâkî kalır.” (Hakîm, 2005: 109-110) gibi mânâlar verilmiştir. Lutfî Efendî daha çok dünyanın faniliğine dikkat çekerek kulun fena yolundaki yolculuğunda kılavuzluk yapar:

Gönülde eğer var ise bak zevk-i îmânın
Cünbüşüne bak ibret ile devr-i zamânın
Uzlet evidir şimdi senin dârü’l-emânın
Allah’a sığın hâfız O’dur kesme gümânın
Bir bâdeyi nûş et ki fenâ demesünler
Bir hizmete düş ver ki ‘anâdır demesinler (Lutfî, 2006: 246)

Bak eğer gönülde iman zevkin varsa zamanın devrinin hareketine bak ibret al. Senin kurtuluş evin şimdi uzlet evidir, Allah’a sığın koruyucu odur, ondan güvenini, imanını kesme. Bir şarabı iç ki fena/yokluk demesinler; bir hizmete omuz ver ki zahmet, sıkıntı demesinler.

d. Mestlik:

Sâlikin ilahi aşkı iliklerine kadar hissetmesi mestliğidir. Zaten aşağıdaki beyti okuyunca söz konusu mestliğin şaraptan değil cemal ciminin badesinden geldiği anlaşılacaktır:

Ol kadar mest eylemiş cîm-i cemalin bâdesi
Gönlümü etmiş gülistan Kevser-i cândır bana (Lutfî, 2006: 96)

Cemalinin cimi (cim harfi)nin şarabı o kadar kendinden geçirmiş ki, gönlümü gül bahçesi, (bu şarabı bana) can Kevseri etmiştir.

Cemal tecellisi, sâlikin gaye-i hayalidir; o, cennet sevdası, cehennem korkusu değil, rıza-yı Bârî’yi kazanarak rû’yet-i cemale nail olma iştiağı içindedir. Bu konuda küçük bir tecelli, ki şâir bunu cemalin cimi tamlaması ile ifade ediyor, şâir için kevser şarabı kadar değerli ve etkilidir. Bir katresi şâirin gönlünü gülistana çevirmeye yeter. Şu mısralar sanki beytin şerhidir:

Mestâneler pür-nûr olur
Cebel-i diller Tûr olur
Gönül cinân cân hûr olur
Ey sâkî doldur bir kadeh (Lutfî, 2006: 138)

Aşk sarhoşları çok nurludur, gönül dağları Tur olur, gönül cennet, can huri olur, ey saki bir kadeh doldur!

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Aşk sarhoşları, aşkın tecellisine mazhar olanların gönlü Tur dağı gibi olur. Neden Tur dağı? Çünkü Hz. Musa orada ilahi hitaba mazhar olmuş, dağa tecellisine şahit olmuştur (A'raf, 7: 143). Tecelli ile sâlik visale erer, gönlü cennet, canı huri olur. Sâlik bu güzelliği kaybetmemek için, mürşidinden daha çok tesbih ve zikir ister.

e. Hayret:

Tasavvuf terimi olarak hayretin, kalbe gelen bir tecelli (varit) sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesi olduğu söylenir:

Esîr-i dâm-ı firkatdır gönül derbend-i hayretde

Alur dil bû-yı zülfünden seherlerde sabâlardan (Lutfî, 2006: 372)

Gönül hayret geçidinde ayrılık tuzağının esiridir. Gönül seher vakitlerinde saba yellerinden (sevgilinin) saçının kokusunu alır.

Sâliki ruhî yolculuğunda türlü aşamalar, geçitler ve tehlikeler bekler. Kemalat yolunda ilerledikçe zevki artar, daha ilerisini düşünür. Kimi zaman da gelmiş olduğu makamı yanılarak en son mertebe zanneder, takılır kalır. Hayret bu durumlardan biridir. Sâlik, kalbe gelen varitle şaşkınlığa düşer, ne yapacağını şaşırır. İşte bu durumlarda imdadına mürşid-i kâmil yetişir. Hayret, henüz visale ermeyen, yani seyr ü sülûkü tamamlamayan sâlikin durumudur.

f. Nur:

Muhabbetullah, gönlün nur kaynağıdır:

Hakk'ı seven merd-i şîr

Kalbi olur müstenîr

Allah ola dest-gîr

Bayram o bayram olur (Lutfî, 2006: 167)

Allah'ı seven yiğit aslanın kalbi nurlanır. Allah onun elinden tutarsa bayram o bayram olur.

İnsan dünyaya Rabb'ini tanımak ve ona ibadet etmek üzere sınanmak için gönderilmiştir. Her insanın kalbine Allah'ı sevme özelliği yerleştirilmiştir. Bazen kişi mecazla sınanır, yolunu kaybeder. Şayet insan yolundan şaşmaz, gönlünü muhabbetullahla doldurursa kalbi nurlanır, aydınlanır; Allah da böyle kişinin elinden tutar, selamet sahiline çıkarır.

g. Âşüftelik:

Gönül çılgınca seven bir âşıktır:

Âşüfte perîşân yürüyorsun yine ey dil

Geysûları gül-bâr sabâ-bâzı mı gördün (Lutfî, 2006: 433)

Ey gönül! Yine çılgınca perişan yürüyorsun, yoksa (sevgilinin)saba yeli ile oynaşıp gül yağdıran saçlarını mı gördün?

Lutfî'nin perişanlığı birtakım mânevî varitlerden olmalı; belki de saçları rüzgârla oynaşan güzeli gönül gözüne görünmüş, ya da haberleri gelmiştir. Daha doğrusu, hiç kimsenin ulaşamadığı gaybi hüviyetten birtakım tecellilerle kendinden geçmiş gibidir.

h. Dîvânelik:

Mecnun, deli, meczup kelimesi Alvarlı Efe'nin şiirlerinde, diğer şairlerde olduğu gibi, gönül sıfatı olarak kullanılır:

Çarpar dil-i dîvânesini âteş-gedeler

Dest-gîr ola âşıkına kâmet-i bâlâ (Lutfî, 2006: 101)

Ey uzun boylu! Deli gönlünü ateşgedeler çarpar (bu sebeple) o âşıkının elinden tutsun.

Eğer, sevgili âşıkın elinden tutmazsa ateşlerde yanması önlenemez. Sâlik, seyr ü sülûkta yardım almazsa her an tehlikelere uğrayıp mânevî hayatını ateşe atmakla karşı karşıya kalabilir. Mecnun teşbihine şiirde sık başvurulduğu görülür. Şairler, kendilerini Mecnun ile karşılaştırarak aşklarının büyüklüğünü anlatmaya çalışırlar. Mecnun, nihai noktada Leyla mecazından hakikate ulaştığı, Mevla'yı bulduğu için mutasavvıf şairler de kendilerini ona benzetirler:

Gezer sahrâ-yı Leylâ'da olur Mecnûn-veş sermest

Sabâ-veş kû-yı dildâre dil-i dîvanemiz vardır (Lutfî, 2006: 201)

Gönlümüz Leyla çölünde Mecnun gibi mest gezer. Sevgilinin semtine (esen) saba yeli gibi deli gönlümüz vardır.

Onu divane gibi gezdiren Leyla'nın aşkıdır. Onun olmadığı her yer çöldür. Tasavvuf açısından baktığımızda sâlik, daima zikirle meşgul olduğu için her an Mevla'nın huzurundadır. Sevgilinin semtinde dolaşan veya oraya yönelen divane/âşık gönül ifadeleri bu bakımdan dikkat çekicidir.

II. Menfi Haller:

a. Hastalık:

Maddi bünyeye, uygun olmayan gıdalar ya da arazlar musallat olunca sağlığını nasıl kaybederse gönül de fitri gıdalar dışında beslenirse mânevî hasta olur. Tasavvufta ise seyr ü sülûkta geri kalan hasta kabul edilir. (Uludağ, 2001: 159) Gönül, asıl vatanına ve sevgiliye duyduğu iştihak ve özleminden dolayı da hasta olur:

Yâr-i dîdâr ister bu hasta gönlüm

Rahm eyle serverim rûh-ı revâne

Râhat-ı zemânda peyveste gönlüm

Rencûr elbet bakar âb-ı hayvâne (Lutfî, 2006: 493)

Bu hasta gönlüm sevgiliyi görmek ister. Başta gelenim/başımın tacı bu çıkmakta olan ruhumu acı, merhamet et. Bağlı gönlüm rahat zamanında sıkıntıda (olduğundan) elbette ab-ı hayata bakar.

Allah'a ulaştıran en kısa, en selametli yol, Hz. Muhammed (A.S)'in sünnetidir. Lutfî Efendi sevgilinin cemalini görmek isteyen gönlüne "serverim" diye hitap ettiği sevgili Peygamber'inden yardım ister.

b. Gam/derd:

Gam, tasa, kaygı, keder anlamına gelip dertle doğrudan ilgili bir kelimedir. Gam yiyen insan kederlidir, üzüntülüdür, dertlidir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Mihr-i ma'nâ matla'-i dilden doğar âşıklara

Vahdet âlemindeki gam-hâre söyler söylese (Lutfî, 2006: 445)

Mânâ güneşi âşıklara gönülden doğar. Vahdet âlemindeki gam çeken söylerse söyler.

Tasavvuf şiirinde gönle gelen ilham önemlidir. Sâlikin, mücahedeatına göre kalbine türlü mânâlar gelir. Gönül, mânâ güneşinin doğduğu yerdir. Sâlikin kalbi, masivadan arınması oranında bu mânâ doğumlarına mazhar olur. Kalbe gelen mânâlar ulu orta serrişte edilmez, ortaya saçılmaz. Bir istisnadan bahsediyor Efe Hazretleri: Vahdet âlemindeki "gamhâre" diyor ağzından kaçırabilir. İçindeki gamın tazyikine dayanamaz sırları ifşa ediverir.

Âşıkın önemli vasıflarından biri aşüfteliktir. Çılgınca seven, delirircesine seven, çıldırmış gibi mânâlarına gelen bu sıfat âşıkın ahvalini çok güzel yansıtan bir kelimedir:

Derdlere devâ rûha gıdâ kalbe şifâdır

Âşüftelerin hâlini bir kerre suâl et (Lutfî, 2006: 127)

Çılgın âşıkların halini bir kerre sor; (bu) derdlere deva, ruha gıda, kalbe şifadır.

Âşkıdan delirme durumuna gelen bu garibanların halini sormak derdlere ilaç, ruh için gıda, kalp için şifa sebebidir. Hasta halini sormak, islâm dininde çok önemli ve sevabı büyük olan amellerdendir.

c. Gurbet:

Tasavvufa göre, "insanın asıl vatani ruhlar âlemdir. İnsan buraya geçici olarak, misafir olarak gelmiş; bu âlemde gariptir; daima asıl vatani olan melekut ve ruhaniler âlemini özlemektedir." (Uludağ, 2001: 148)

Hazer kıl kırma kalbin kimsenin cânını incitme

Esîr-i gurbet ü nâlân olan insânı incitme

Târik-i aşkda bî-çâre-i hicrânı incitme

Sabır kıl her belâya hâne-i Rahmân'ı incitme

Felekde hâsılı insân isen bir cânı incitme

Günahkâr olma Fahr-i âlem-i zî-şânı incitme (Lutfî, 2006: 509)

Sakin kimsenin kalbini kırma, canını incitme! Gurbet esiri ve inleyen insanı incitme! Aşk yolunda(ki) ayrılık zavallısını, çaresizini incitme! Belaya sabr et, Rahman'ın evini incitme! Özet olarak eğer insan isen felekte bir canı incitme! Günah işleme, âlemin medar-ı iftihar olan şanlı Hz. Peygamber'i incitme!

Gurbet, Türk şiirinin başta gelen temalarından biri olarak divan ve şiir kitaplarında geniş yer tutar. Sevgiliden, sevdiklerinden ve vatanından uzak düşen şâirin içli duygularla dile getirdiği gurbet ve gurbetteki insanın trajedisi tasavvufi eserlerde farklı bir boyut kazanır. İlâhi âlemden dünyaya gönderilen ve vücut denen maddi bir kafese hapsedilen ruh, geldiği diyara ve ayrıldığı ezel ve ebed sultanına derin bir iştîyak ve özlem duyar.

V. Gönülün afetleri:

a. Gönül yıkmak:

Tasavvufta gönül yıkmak en büyük günahlardan addedilir, zira gönül Tanrı evidir; onu yıkan Allah'a savaş ilan etmiş olur:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Yıkar bir demde bin gönlün eder vîrân emân vermez

Düşüp yüz üstüne Lutfî amân Allah'ım imdâd et (Lutfî, 2006: 122)

Aman Allahım sen yardım et! Lutfî yüz üstüne düşüp bir anda aman vermeden bin gönlü yıkar.

Lutfî, bir tür nefis muhasebesi yaptığı bu beyitle aslında herkese bir ders vermektedir. Allah'tan gönül kırıcı kimselerden olmamayı diler. Oysa bir anda bin gönlü viran etmektedir. Aslında bu şâirin zatından çok çevresine vermek istediği bir derstir.

b. Gaflet:

Şâirler, hassas olduklarından toplumsal arızalardan çok fazla etkilenirler. Hele söz konusu arıza, dîne gelen musibet ise ıstırapları daha da artar:

Eyvâh İslâm bugün bozuldu gitti

Tarîk-i dalâle düzüldü gitti

İman irfân ise süzüldü gitti

Dem-i gaflet kalbte incimâd eder (Lutfî, 2006: 155)

Eyvah! Bu gün müslümanlık bozuldu, gitti. Sapkınlık yoluna düzüldü gitti. İman ve irfan ise (bu arada) süzüldü gitti. Gaflet zamanı gönülde donar.

Asr-ı saadetten sonra gelen bütün âlim ve ârifler dînin özünden uzaklaşmalar olduğundan yakınmışlardır. Yukarıdaki mısralarda bu yakınmanın yansımaları vardır. Şâir, İslâm bozulmuş derken, dinin kendisini kast etmiyor; insanların kalp ve vicdanlarındaki İslâmın bozulmasından söz ediyor. İman çıkınca kalpte gaflet katılaşp yerleşiyor. Bu katılaşma sonunda kişi dostu düşmanı ayırt edemez hale gelir:

Yâri kim agyârî kim fark etmez ise bir gönül

Gafletinden zann eder ki dostu düşmândır bana (Lutfî, 2006: 97)

Bir gönül, dostu kim, düşmanı kim ayırt etmezse gafletinden dostunu düşman zanneder.

Dostu düşmanı birbirinden ayırt edemeyen gönül düşmanı dost bilir, helakete yuvarlanır, maddî mânevî hayatını perişan eder.

c. Dünyaya gönül vermek:

Dünya sevgisi bütün hataların kaynağı kabul edilir. İnsanlara süslü görünen dünya, cazibesıyla onları çekerek Allah'tan uzaklaştırır; yoldan çıkarıp şeytanın tuzağına düşürür. Dünyaya en kolay kapılanlar cehaletle malul olanlardır:

Cühelâ sohbeti semdir ki dünyâyâ gönül vermiş

Olan bulmaz felâhı sevdiği şey mâsivâlardır (Lutfî, 2006: 198)

Dünyaya gönül vermiş cahillerin sohbeti zehirdir, sevdiği şey masiva olan kurtuluş bulmaz.

Yukarıdaki beyit iki açıdan dikkat çekicidir. Başta cahillerle sohbetin tehlikesine işaret edilmiş; onların dünyaya gönül verdikleri hatırlatılmıştır. Böyle insanlarla sohbet öldürücü zehir tesiri yaptığı ikazı yapılmıştır. İkinci husus, bu tip insanların felah/ kurtuluşa eremeyecekleridir.

VI. O'na varmak:

İnsanoğlu dünyaya imtihan edilmek üzere gönderilmiştir. Bütün çabası nefsin ve şeytanın önüne çıkardığı engelleri aşarak Allah'a ulaşmaktır. Allah, şeytan avanelerine karşı insanoğlunu yalnız bırakmamış, peygamberler ve onların varisi olan alimlerle yollarını aydınlatmıştır. İnsanları Allah'a götüren yollar insanların sayısı kadar olsa da onlara kılavuzluk edecek kâmil mürşitlere her zaman ve zeminde ihtiyaç vardır. Kimi bunu ilmi eserlerle, kimi sohbetlerle, tarikat adı verilen gönül yollarıyla sağlamaya çalışır. Lutfi Efendi bu büyük ırmağın kollarından biri olarak insanları O'na gitme yolunda irşad ederek yardımcı olmayı gaye-i hayat eden bir fazıl insandır.

a. Gönül ve cömertlik:

Cömertlik, insanı insan eden; ona toplumsal varlık olarak değer katan bir haslet olup nasihat-nâmelerde üzerinde önemle durulan bir husustur. Aşağıdaki mısralarda gönül ve cömertlik ilişkisine dikkat çekilmektedir:

Misâfirin kâlemleri kesilse

O evden bereket ref' olur elbet

Gönülde sehâvet gülleri solsa

Hurmet-i ahbâba kalır mı himmet (Lutfi, 2006: 136)

Bir evden eğer misâfir kesilse bereket kalkar. Gönülde cömertlik gülleri solsa dostlara hürmeti, himmeti/yardımlı kalır mı?

Hidayeti kalpte devamlı hale getiren dört önemli haslet şöyle sıralanmıştır:

Sehâvet şecâat gayret tevekkül

Hidâyeti kalbte mihmân ederler (Lutfi, 2006: 165)

Cömertlik, yiğitlik, gayret (ve) tevekkül, kalpte hidayeti konuk ederler.

b. Can Yusufu:

Hiz. Yusuf, klasik edebiyatımızda güzellik ve iffet sembolüdür. Tasavvuf şiirinde de aynı anlayışın bulunduğunu söylemek mümkün. Mutasavvıf şâirler gönül Yusuf ilişkisine sık atıfta bulunurlar:

Mısır-ı manâda Yûsuf-ı cânê âşıktır gönül

Yusuf olmazsa bu âlem ayn-i zindandır bana (Lutfi, 2006: 97)

Gönül mânâ şehrinde can Yusuf'una âşıktır. Yusuf olmazsa bu dünya bana zindanın ta kendisidir.

Mânâ bir şehir ya da Mısır ülkesidir. Gönül bu ülkede can Yusuf'una âşıktır. Can olmazsa hayat olmaz; Lutfi bunu Yusuf olmazsa bana dünya zindan olur, diyerek ifade ediyor. Can olmazsa ölüm vuku bulur, kişi dünya zindanından ahirete intikal eder.

c. Gönüldeki misafir:

Lutfi Efendi'nin şiirlerinde çok önemli bir yeri olan gönül, asıl itibariyle muhabbetullahı mesken olması açısından dikkat çekmektedir. Şâir, tecelli ile muhabbetullahın gönle misafir olduğunu söyler:

Açılır bâb-ı tecellâ neşrolur nûr-ı hüda

Dillere feyz-i muhabbet-i Hudâ mihmân olur (Lutfî, 2006: 199)

Tecelli kapısı açılır, hidayet nuru yayılır; gönüllere Allah aşkının feyzi misafir olur.

Tecelli ile nur arasında doğrudan bir ilişki vardır; zira tecelli gönle ilahi nurun doğmasıdır. Tecelliye mazhar olmak, kalpte muhabbetullah olmasına bağlıdır. Bu muhabbetin bereketiyle sâlik iç huzuruna kavuşur her zaman kendisi ve etrafındakilerle barışık yaşar.

d. Vuslat:

Kavuşma anlamına gelen bu kelime bütün şâirlerin mısralarında özlemlerinin sultanı olarak yerini alır. Tasavvufta vuslat, kemale erme, seyr ü sülûkü tamamlama anlamında kullanılır. Sevgiliden uzak olan âşık, kavuşma arzusuyla yanar, yakılır; acı çeker:

Lutfiyâ mey-kede-i dilden füyûzât neşr olur

Bezm-i vuslat âleminde şâdümân eyler gönül (Lutfî, 2006: 326)

Ey Lutfî! Gönül meyhanesinden feyizler neşr olur, kavuşma meclisinin âleminde gönül sevinç gösterileri yapar.

Mutasavvıfların, tarikat ehlinin vuslat mekânı, anı, zamanı tevhid ve zikir halkalarıdır. Sâlik bu halkalarda zikrin zevkine varır, mürşidin nezaretinde ruhanî yolculuğunu tamamlar, bir mânâda visale erer. Gönül içinde ilahi aşk şarabı olan bir meyhanedir. Bu aşkın feyziyle sevinir, türlü tecellilere mazhar olarak yakini ziyadeleşir. Sâlik gönlüme aşk denizinden bir damla dökülse diye çırpınır durur:

Deryâ-yı muhabbetden bir katre düşe dilde

O nûr-i hidâyetden bir zerre ola elde (Lutfî, 2006: 464)

(Keşke) aşk denizinden gönle bir damla düşse, o hidayet nurundan elde bir zerre olsa.

İlahi aşkın, bekâya müteveccih olduğundan bir katresi deryalardan artıktır. Gönül için bu deryadan bir damlaya sahip olmak dünya ve içindekilerden daha değerlidir. Bu katreyi elde etmek için irfan nuru ile donanması gerekir.

Sonuç

Muhammed Lutfî, gönülden ne anladığını, daha doğrusu ne anlaşılması gerektiğini ayrıntıları ile şiir dilinin elverdiği oranda mısralara dökmüş, gönlün hallerini, seyr ü sülûktaki aşamalarını anlatırken saf ve berrak bir üslupla anlatarak sâliklere yol göstermiştir. Gönlü türlü varlıklara teşbih ederek tasavvufî düşüncelerini ifade etmiştir. Gönlü tanımlarken “mekteb-i irfan” ve “kapıcı” teşbihi yapması son derece dikkat çekicidir. Gönülle ilgili diğer teşbihler ayna, gülşen, gülzar, ev, virane, hazine, derya, murg gibi tasavvuf şiirinin ortak anlayışının neticesi olarak değerlendirilebilir.

Gönlün masiva kirlerinden arıtılması, tecelliye mazhar olabilecek hale gelmesi konusunda şairin vurguladığı hususlar başta Allah korkusu, ihlas ve zikir olarak ifadesini bulmuştur. Alvarlı’ya göre Allah korkusu bulunan bir gönül ihlası elde eder; zikir, ibadet ve gözyaşlarıyla ağlayıp yakarak tecelliye hazır hale gelir.

Gönül değişken bir özelliktedir. Bu durumu göz önüne alan Alvarlı gönül hallerini, feyiz, tecelli, fena, mestlik, nuraniyet, divanelik olarak tespit etmiş, ayrıca seyr ü sülûk boyunca geçirdiği türlü manevi sıkıntılarını da hastalık, gurbet kelimeleri ile dile getirmiştir. Lutfî Efendi’ye göre gönül, iç yolculuğu boyunca halden hale girerek kemâle erer. Alvarlı’nın sâlikleri sakındırdığı en

önemli hususlardan biri de gönül afetleridir. Gönül yıkmak, gaflet, dünya sevgisi kaçınılması gereken hastalıklar olarak öne çıkar.

Gönül, manevî yolculuğunu ifade edilen şart ve tavsiyelere uyarak sürdürür ve başarıya ulaşırsa visale kavuşur. Mutasavvıfların, tarikat ehlinin vuslat mekânı, anı, zamanı tevhid ve zikir halkalarıdır. Tasavvuf yolcusu buralarda Allah'ı zikretmenin zevkine varır, mürşidin gözetimi altında ruhanî terbiyesini tamamlar, visale erer.

Alvarlı Efe Muhammed Lutfi, tasavvuf şiiri geleneği içinde gönül denen muammayı türlü yönleri ile anlatmış, kendi iç yolculuğunu kitap ve sünnetin dışına çıkmadan, taşkın ve yanlış anlaşılma elverişli ifadelerle yer vermeden dile getirmiştir. Şairin divanında merkez kavram gönüldür. Gönül, ilahî tecellinin makes bulduğu yer olarak önem arz eder. Alvarlı, kendinden önce ki şairlerin oluşturduğu zengin gelenek içinde duygu ve düşüncelerini açık, anlaşılır bir dil ile ifade etmiş, tasavvufi şiir geleneğini sürdürmekle tasavvuf edebiyatımıza önemli katkılarda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan vd. (1990), **Fuzulî Dîvânı**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYVERDİ, İlhan, (2008), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C.1. İstanbul.
- BÜYÜKYILDIRIM, Ayşe (2009), "Âşık Paşa'nın Garîb-Nâme'sinde İnsan Bedeniyle İlgili Benzetmeler" **TURKISH STUDIES -İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-** Volume 4/2 Winter 2009, ISSN: 1308-2140 www.turkishstudies.net DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.626> p.165-187.
- CEBECİOĞLU, Ethem, (2009), **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, İstanbul: Ağaç Yayınları
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, (2007), **Ötüken Türkçe Sözlük**, C.2, İstanbul.
- ÇAKMAKLIOĞLU, Mustafa, (2013), "Hâce Muhammed Lutfi'nin (Alvarlı Efe) Şiirlerinde Cemâl Müşahedesinin Yansımaları", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, I,Tokat.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998), **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul: MEB.
- ÇETİNDAG, Yusuf, (2009), **Ayna Kitabı**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- DAŞDEMİR, Özkan, (2013) "Yunus Emre Ve Hâce Muhammed Lutfi'nin İki Şiiri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **TURKISH STUDIES -İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-** Volume 8/13 Fall 2013, ISSN: 1308-2140 www.turkishstudies.net DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5711> p.729-738.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Resmî Sitesi:** <http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#7:143> (E.T: 04.06.2015)
- FARSAKOĞLU, Ayşe, (2010), "Hâce Muhammed Lutfi Efendi'nin Şiirlerinde İnsan-ı Kâmil", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research** Volume: 3 Issue: 15.
- GÜZEL, Abdurrahman (2009), **Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara: Akçağ Yayınları
- HÂCE MUHAMMED LUTFÎ, (2006), **Hulâsatü'l- Hakâyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi**, İstanbul.
- KAPLAN, Mahmut, (2013), "Eşrefoğlu Rûmî'nin Gönül Miracı: Adı Aşk", **TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-** Volume

- 8/13 Fall 2013, ISSN: 1308-2140 www.turkishstudies.net DOI Number:
http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6019 p.113-137.
- KARA, Mustafa, (1998) , **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KÂŞÂNÎ, Abdurrezzâk, (2004), **Tasavvuf Sözlüğü**, İstanbul.
- Kemal Yavuz, (2000), **Âşık Paşa, Garib-nâme**, C.I, İstanbul: TDK Yay.
- KÜLEKÇİ, Numan-KARABEY, Turgut, (1997), **Dîvân Erzurumlu İbrahim Hakkı**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- MEVLÂNÂ, (2011) **Mesnevî**, (Çev: Veled Çelebi (İzbudak)) C.I-II-III-V, İstanbul: Doğan Kitap.
- OKUDAN, Rifat (2012),“Hacı Bayrâm Velî’nin Şiirinde Şehir Metaforu”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** Yıl: 2012/2, S.16.
- PALA, İskender, (2004), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, İstanbul: Kapı Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, M.Nejat, (2001), **Nev’î Divanı Tahlili**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- SUAD EL-HAKÎM, (2005), **İbnü’l-Arabî Sözlüğü**, (Çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- ŞÜKUN, Ziya, (1996), **Farsça-Türkçe Lugat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya**, C.II, İstanbul: MEB.
- TATCI, Mustafa, (1990), **Yunus Emre Dîvânı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (2004), “Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Edebî Kişiliği”, **Üsküdar Sempozyumu I**, İstanbul.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal, **Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanı’nın Tenkitli Metni**, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0, (E.T: 04.06.2015)
- TOLASA, Harun, (1973), **Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası**, Ankara: Atatürk Üniv.Yayınları.
- TOPALOĞLU, Bekir-ÇELEBİ, İlyas, (2010), **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: İsam Yayınları.
- UÇAK, Salih (2012), “Mevlânâ’nın Rubâîlerinde “Gönül” İstiaresi”, **TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic- Volume 7/3 Summer 2012**, ISSN: 1308-2140 www.turkishstudies.net DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3287 p.2481-2490.
- ULUDAĞ, Süleyman, (2001), **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- YAVUZ, Kemal, (2000), **Âşık Paşa, Garib-nâme**, C.I, İstanbul.
- YAVUZER, Hayati, (2008), **Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniv.Yayınları.
- YILMAZ, H.Kâmil, (1999) **Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı**, İstanbul. http://hudayi.org/images/download/AZIZ_MAHMUD_HUDAYI.pdf 2015.
- ZAVOTÇU, Gencay, (2006), **Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü**, Aydın Kitabevi, Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KAPLAN, M., Alvarlı Efe Muhammed Lütfi Divanı’nda Gönüle Dair, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/8 Spring 2015, p. 69-94, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8278, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

